

Nakonec hudba ztichla a kněz přestal tančit, ale byl úplně bez dechu. Pohnal chlapce před místního soudce a obvinil ho, že mu roztrhal sutanu. „Je to zlovolný čarodějník,“ řekl soudci. „Musí být potrestán.“

Chlapec vytáhl píšťalu, kterou si chytře strčil do kapsy, a jakmile zahrál první tón, pustil se kněz do tance, úředník se vrtěl na židli a také sám soudce vyskakoval nahoru a dolů a všichni přihlížející mrskali nohama, takže soudní síň vypadala jako taneční parket.

Brzo byli unavení a slibovali chlapci, že ho nechají na pokoji, jen ať přestane hrát.

2. DĚLNÍCI SE BOUŘÍ: VELKÝ MASAKR KOČEK V RUE SAINT-SÉVERIN

Dělníci, kteří ve 30. letech 18. století pracovali v tiskárně Jacquese Vincenta v pařížské rue Saint-Séverin, vzpomínali na zmasakrování koček jako na nejveselejší příhodu, jakou kdy zažili. Jeden z nich, Nicolas Contat, ji vylíčil v knize, v níž vzpomínal na svá učednická léta.¹⁾ Učedníci neměli lehký život, vysvětloval Contat. V jeho příběhu vystupují dva: Jerome, což je poněkud upravená postava jeho samého, a Léveillé. Chlapci spali ve špinavé promrzlé komůrce, vstávali před úsvitem, celé dny vyřizovali pochůzky, museli snášet ústrky od tovaryšů a mistrovy výprasky a k jídlu dostávali jen pomyje. Nedostatečná strava je zvlášť roztrpčovala. Nesměli usednout u mistrova stolu, ale zůstávali v kuchyni a dostávali zbytky, které ostatní nechali na talířích. A vlastně ani ty ne, neboť kuchař potajmu zbytky prodával a chlapcům dával zamřelé, zapáchající odřezky masa. Bylo jim z nich tak zle, že je raději podstrkovali kočkám, a ani ty je nechtěly.

Tak se Contat dostal ke kočkám, které mají v jeho vyprávění důležitě místo, stejně důležité, jako bylo jejich postavení v domě na rue Saint-Séverin. Mistrova žena je milovala a zvlášť si oblíbila kočku přezdívanou *la grise* – šedá. Zdá se, že se láska ke kočkám stala mezi tiskaři módou. Jeden mistr (neboli *bourgeois*, jak jej nazývali dělníci) si jich držel pětadvacet. Nechal si namalovat jejich portréty a krmil je pečenou drůbeží. A také toulavé kočky se stahovaly do tiskařské čtvrti a ztrpčovaly učedníkům život. Potulovaly se po střeše nad jejich ubohou ložnicí a svým vřískáním je rušily ze spaní. A protože Jerome a Léveillé museli vylézt z postele už mezi čtvrtou a pátou hodinou ranní, aby otevřeli vrata tovaryšům přicházejícím do dílny, začínali svůj dlouhý pracovní den unavení a nevyspalí, zatímco *bourgeois* si rád přispal. Mistr dokonce ani se svými muži nepracoval, tak jako s nimi nejedl. Provoz tiskárny svěřil předákovi a přicházel sem jen zřídka, většinou aby si na učednicích vylil zlost.

Jedné noci se chlapci rozhodli, že se nesnesitelným podmínkám postaví. Léveillé, který měl velké herecké nadání, se po střeše doplazil na doslech mistrovy ložnice a tam skučel a mňoukal tak strašlivě, že mistr

a jeho žena až do rána nezamhouřili oči. Když se to v dalších nocích opakovalo, dospěli k závěru, že se jedná o čarodějnictví. Ale místo aby zavolali pro faráře (mistr byl velmi zbožný muž a jeho žena oddaně milovala svého zpovědníka), nařídili učedníkům, aby kočky vyhnali. Mistrová jim to osobně rozkázala, avšak s dodatkem, že nesmí vyděsit její milovanou *grise*.

Jerome a Léveillé se do splnění úkolu pustili se škodolibou radostí a za pomoci tovaryšů. Násadami košťat, klikami tiskařských lisů a ostatními nástroji svého řemesla se pustili do všech koček, které se jim ocitly na dosah. Jako první jim padla za oběť *la grise*. Léveillé jí přerazil páteř ocelovou tyčí a Jerome ji dorazil. Zdechlinu schovali do okapu, zatímco tovaryši pronásledovali kočky po střechách a lapali je do nastražených pytlů. Pytle s polomrtvými kočkami pak naházeli na hromadu na dvůr a celé osazenstvo dílny se shromáždilo, aby přihlíželo posměšnému procesu. Nechyběly v něm stráže, zpovědník ani kat. Zvířata byla prohlášena vinnými a bylo jim uděleno poslední pomazání, načež je pověsili na připravenou šibenici. Salvy smíchu přilákaly mistrovou. Hrůzou zaječela, když v oprátce spatřila zkrvavené kočičí tělo, v němž jako by rozpoznávala svou *grise*. Ale to není ona, ujišťovali ji muži; jejich úcta k domu jejich pána je taková, že by něco takového nikdy nedopustili. V tom okamžiku se dostavil i mistr, značně rozčilený, že všichni opustili svou práci. Manželka se mu snažila objasnit, že hrozí nebezpečí vzpoury mnohem horší, než je pouhá lenost, nakonec však oba odešli a zanechali na dvoře dělníky, kteří třesli „radostí“, „smíchy“ a „nepořádkem“.²⁾

A smích neustával. Léveillé v následujících dnech v přestávkách na oddech celou scénu nejméně dvacetkrát přebral jako pantomimu. Tato groteskní představení opakující příhody z každodenního života v dílně tiskaři ve svém slangu nazývali *copies* a byla jejich nejoblíbenější zábavou. Obvykle si brali za terč některého ze svých spolupracovníků. Pokud se *copie* podařila a donutila nešťastníka supět zlostí (*prendre la chèvre* – brát kozu, jak zněl slangový výraz), odměnili ostatní autora „bouřlivou hudbou“. Přejížděli totiž sázitky po přihrádkách se sazbou, bušili paličkami do žlábků, tloukli do skříní a mečeli jako kozy. Mečení (ve slangu *baïs*) mělo obět ještě více ponížit. Contat zdůrazňoval, že Léveillé dokázal zahrát ty nejúžasnější *copies*, jaké kdy kdo zažil, a dostávalo se mu nejhlásitější hudební odezvy diváků. Vidět masakr koček znovu a znovu přehrávaný v *copies*, to byla pro Jeroma nejúžasnější vzpomínka z celé doby učednictví.

Modernímu čtenáři nejenže nepřipadá směšná; přímo ho odpuzuje. Co je zábavného na tom, že dospělí muži mečí jako kozy a tlučou svými nástroji, zatímco jim výrostek předvádí rituální zabíjení bezbranných zvířat? To, že tento vtíp nedokážeme pochopit, ukazuje, jak velká vzdálenost nás dělí do dělníků předindustriální Evropy. A právě tato propast může posloužit jako východisko pro výzkum. Antropologové totiž zjistili, že přístup do cizí kultury získají nejsnáze tak, že se soustředí nejprve na to, co jim připadá nejpodivnější. Když si uvědomíte, že něco nechápete (vtíp, přísloví, obřad), zatímco pro domorodce je to zvlášť důležité, víte přesně, odkud máte začít s rozplétáním cizího systému významů. Pokud zjistíme, co bylo směšného na velkém masakru koček, „dostaneme“ se pod kůži kultury řemeslníků starého režimu.

* * *

Hned na začátku je třeba objasnit, že pobíjení koček nemůžeme bezprostředně přihlížet. Vidíme je jen skrze Contatovo vyprávění, napsané s odstupem dvaceti let po události. O autenticitě této zčásti fiktivní autobiografie není pochyb, to již prokázal Giles Barber ve své vynikající edici. Je to jen jedna v dlouhé řadě autobiografií tiskařů, která začíná Thomasem Platterem a končí Thomasem Gentem, Benjaminem Franklinem, Nicolasem Restifem de la Bretonne a Charlesem Manbym Smithem. Protože tiskaři nebo přinejmenším sazeči museli být poměrně vzdělaní, aby mohli své řemeslo řádně vykonávat, patří k těm nemnoha dělníkům, kteří mohli přede dvěma, třemi či čtyřmi stoletími zanechat své svědectví o životě pracujících tříd. Přes mnohé pravopisné chyby a gramatické nedostatky patří Contatovy vzpomínky k nejcennějším. Ale samozřejmě se nejedná o zrcadlový odraz toho, co se v jeho životě odehrálo. Je to Contatova verze událostí, jeho příběh. Tak jako ostatní příběhy zasazuje události do širšího rámce, pracuje s určitým repertoárem asociací a reakcí publika a syrovým vzpomínkám dává řád a význam. Ale protože nám jde v první řadě právě o tento význam, nesmíme se nechat odradit jeho zřejmou stylizací. Naopak, pokud jej budeme číst jako fikci, jako vědomou úpravu skutečnosti, můžeme se skrze něj dobrat k etnologické explikaci textu.

Jako první z možných vysvětlení Contatova příběhu se patrně většině čtenářů nabídne to, že masakr koček byl nepřímým útokem na mistra a jeho ženu. Contat líčení příhody uvádí srovnáním údělu dělníků a jejich zaměstnavatelů – nepoměr v základních životních úkonech, jídlu,

práci a odpočinku. Nespravedlivost se zvláště křiklavě dotýkala učedníků, s nimiž bylo zacházeno jako se zvířaty, zatímco byli svědky, jak se zvířatům dostává pochutin u pánova stolu. Přestože ale byli učedníci nejvíce utlačováni, je z textu zřejmé, že zabití koček dalo průchod nenávisti k mistrům, kterou sdíleli všichni dělníci: „Páni milují kočky, a proto je [dělníci] nenávidí.“ Poté, co zorganizoval masakr, se Léveillé pro ostatní v dílně stal hrdinou, neboť „všichni dělníci stojí společně proti pánům. Stačí, aby o nich [pánech] špatně promluvil, a celé shromáždění tiskařů jej bude chovat ve vážnosti.“³⁾

Historikové obvykle vnímají dobu řemeslné práce před nástupem industrializace jako zlatý věk. Někteří dokonce vykreslují dílny jako jakousi širší rodinu. Mistři a tovaryši zde měli pracovat bok po boku, jist u jednoho stolu a někdy i spát pod jednou střechou.⁴⁾ Co tedy kolem roku 1740 otrávil vzájemné vztahy v pařížských tiskárnách?

Ve druhé polovině 17. století pohltily velké tiskárny, těšící se podpoře vlády, většinu drobných tiskařů a několik nejmocnějších mistrů ovládlo celý cech.⁵⁾ Zároveň se velmi zhoršilo postavení tovaryšů. Přestože se odhady liší a statistiky nejsou spolehlivé, zdá se, že jejich počet zůstával stejný – v roce 1666 bylo tiskařských tovaryšů přibližně 355, v roce 1701 asi 339 a o dvacet let později 340. Mezitím ale počet mistrů klesl o více než polovinu, z 83 na 36, což byl počet povolený ediktem z roku 1686. To znamenalo, že méně dílen zaměstnávalo početnější pracovní sílu. To potvrzují i další statistiky, sledující hustotu tiskáren. V roce 1644 bylo v Paříži 75 tiskařských dílen s celkem 180 tiskařskými lisy; v roce 1701 jich bylo 51, ale se 195 lis. V praxi to znamenalo, že tovaryš v podstatě neměl naději stát se někdy mistrem. Jedinou možností bylo oženit se s vdovou po mistrovi, neboť mistrovská hodnost se stala dědičnou výsadou, předávanou z otce na syna a z manžela na manželku.

Zároveň začali tovaryši pociťovat ohrožení zdola, neboť si mistři najímali *alloués*, tedy nekvalifikované dělníky, kteří neprošli učednictvím a nesložili příslušné zkoušky, otevírající tovaryšům alespoň teoreticky cestu k mistrovství. *Alloués* byli pouze lacinou pracovní silou a možnost vstoupit do horních vrstev tohoto řemesla jim trvale znemožnil edikt z roku 1723. Jejich podřadné postavení bylo zjevné již z jejich jména – byli k pronajmutí (*à louer*), nikoli *compagnons* (tovaryši, spolupracovníky) svého mistra. Ztělesňovali skutečnost, že práce přestávala být partnerstvím a stávala se komoditou. Contat tedy procházel

učednictvím a psal své vzpomínky v dobách pro tiskařské tovaryše velmi tvrdých. Muži v tiskárně na rue Saint-Séverin čelili tlaku ze strany špiček svého cechu i tlaku masy námezdních pracovníků.

Jak se tyto tendence projevovaly v prostředí konkrétních dílen, můžeme zjistit z dokumentů Typografické společnosti z Neuchâtelu (*Société typographique de Neuchâtel*). Jistě, Typografická společnost byla švýcarská organizace a svou činnost zahájila až sedm let poté, co Contat dokončil své paměti (v roce 1762). Ale tiskárny pracovaly v 18. století víceméně stejně. Údaje z archivů Typografické společnosti z Neuchâtelu se v mnoha podrobnostech shodují s Contatovými zkušenostmi. (Dokonce se zde zmiňuje předák jménem Colas, jenž byl nějakou dobu „Jeromovým“ nadřízeným v *Imprimerie Royale* a v roce 1779 se nakrátko ujal jedné z dílen Typografické společnosti z Neuchâtelu.) Jsou jediným dochovaným svědectvím o tom, jak v raném novověku tiskařští mistři najímali, ovládali a propouštěli své zaměstnance.

Výplatní knihy Typografické společnosti z Neuchâtelu ukazují, že většina dělníků se v konkrétní tiskárně zdržela vždy jen několik měsíců.⁶⁾ Pak odešli, protože se nepohodli s mistrem nebo s jinými dělníky, protože se rozhodli zkusit štěstí o dům dál nebo pro ně nebyla práce. Sazeči byli obvykle najímání na konkrétní práci, v tiskařském slangu *labeur* nebo *ouvrage*. Když ji dokončili, dostali výpověď a s nimi i několik dělníků od lisů, aby byla zachována rovnováha mezi oběma částmi tiskárny, *casse* neboli sazárnou a *presse* neboli vlastní tiskárnou. (Dva sazeči obvykle byli schopni vysázet práci pro dva tiskaře.) Když předák získal nové zakázky, najal nové dělníky. Přijímání a propouštění se odbyvalo tak rychle, že jen zřídka bylo osazenstvo dílny ve dvou týdnech po sobě stejné. Také Jeromovi spolupracovníci na rue Saint-Séverin se zřejmě takto překotně střídali. Také oni byli najímání pro konkrétní *labeurs* a také oni občas za sebou zabouchli dveře po ostré hádce s mistrem, což byla situace natolik všední, že vstoupila do tiskařského slangu. Jeho ukázkou ostatně Contat připojil ke svým vzpomínkám: *emporter son Saint Jean* (sbalit si své nástroje, tedy odejít ze zaměstnání). Dělník byl vnímán jako „starousedlík“, *ancien*, pokud na jednom místě vydržel déle než rok. Další slangové výrazy dokreslují atmosféru, v níž se práce odehrávala: *une chèvre capitale* (pořádný vztek), *se donner la gratte* (dostat se do sebe), *prendre la barbe* (opít se namol), *faire la dérouté* (vyrazit po hospodách), *promener sa chape* (hodit práci za hlavu), *faire des lous* (topit se v dlužích).⁷⁾

Násilí, opilství a výpadky práce se projevují také ve statistikách příjmů a výdajů ve výplatních knihách Typografické společnosti z Neuchâtelu. Tiskaři obecně pracovali velmi nepravidelně – často jeden týden odvedli dvojnásobek práce než v týdnu dalším, pracovali čtyři i šest dnů v týdnu, do práce nastupovali někdy ve čtyři hodiny ráno a jindy až kolem poledne. Aby této nepravidelnosti dali alespoň nějaké meze, hledali mistři pracovníky vykazující dva základní povahové rysy: píli a střízlivost. Pokud navíc ovládali své řemeslo, tím lépe. Agent, jenž v Ženevě nabíral nové dělníky, popsal zájemce ochotného přesunout se do dílny v Neuchâtelu takto: „Je pracovitý, schopný zvládnout jakoukoli práci, nepije a je vytrvalý.“⁶⁸⁾

Typografická společnost z Neuchâtelu spoléhala na agenty, protože v Neuchâtelu nebyl dostatek vhodné pracovní síly a proud vandrovnických tovaryšů čas od času vysychal. Agenti a zaměstnavatelé si vyměňovali dopisy a z nich lze vyčíst, jací byli dělníci v 18. století: líní, nezakotvení, nemravní a nespolehliví. Nedalo se jim věřit, proto by jim agent neměl vyplácet závdavek na uhrazení cesty na nové místo. Zaměstnavatel si pro jistotu vzal do úschovy jejich skromný majetek, aby náhodou neshrábli plat a z místa neodešli. A protože byli dělníci takoví, často je mistr vyhodil na dlažbu, bez ohledu na to, jak poctivě pracovali, zda měli rodinu, bez ohledu na jejich zdravotní stav. Typografická společnost z Neuchâtelu objednávala „balíky“ pracovníků, stejně jako objednávala balíky papíru nebo nové typy písma. Její představitelé si stěžovali, že agent v Lyonu poslal několik dělníků „v tak špatném stavu, že jsme se jich museli zbavit“.⁶⁹⁾ Zboží nebylo dostatečně ohledáno a ukázalo se být nekvalitním. „Dva z těch, které jste nám poslal, sice dorazili, ale tak nemocní, že málem nakazili všechny ostatní; proto jsme je nemohli zaměstnat. Nikdo v celém městě je nebyl ochoten vzít na byt. Proto odešli a vydali se do Besançonu, aby se uchýlili do špitálu.“¹⁰⁾ Jeden z lyonských knihkupců doporučil představitelům Typografické společnosti z Neuchâtelu, aby v dobách klesajících zakázek propustili většinu dělníků. Čím víc naroste počet nezaměstnaných dělníků, „tím větší moc nad touto divokou a nezkrotitelnou rasou získáme“.¹¹⁾ Tovařiši a mistři možná někdy a v některé části Evropy žili a pracovali společně jako jedna šťastná rodina, to ale nebyl případ francouzských a švýcarských tiskařských dílen 18. století.

Contat sám věřil, že tomu tak kdysi bylo. Svě líčení Jeromových učednických let otevřel vzpomínkou na zlatý věk bezprostředně po

vynálezu knihtisku, kdy tovařiši byli svobodnými a rovnoprávními příslušníky „republiky“ a řídili se vlastními zákony a tradicemi v duchu bratrské „jednoty a přátelství“.¹²⁾ Byl přesvědčen, že tato republika přetrvávala v podobě *chappelle* neboli sdružení dělníků v každé z tiskáren. Ale vláda ji svými nařízeními ochromila. Do jejich řad pronikali nedostatečně vyškolení *alloués*; tovařišům se uzavřela cesta k mistrovství a mistři se uzavřeli ve svém vlastním světě jídla a zábavy, *haute cuisine* a *grasses matinées*. Mistr dílny v rue Saint-Séverin jedl jiné jídlo, hovořil jiným jazykem a jeho den měl jiný rytmus než den jeho zaměstnanců. Jeho manželka a dcery koketovaly s galantním *abbém* a chovaly domácí mazlíčky. Zcela zřejmě patřil mistr (*bourgeois*) do jiné subkultury – což především znamenalo, že nemusel pracovat. Na úvod kapitoly líčící masakr koček Contat jednoznačně rozlišil svět dělníků a svět mistrů a toto rozdělení prochází celým jeho vyprávěním. „Dělníci, učňové, všichni pracují. Jen mistr a mistrová se těší ze sladkého spánku. To Jeroma a Leveillého velmi dopaluje. Rozhodnou se, že nebudou trpět sami. Chtějí mistra s mistrovou za společníky (*associés*).“¹³⁾ Jinými slovy, pokoušejí se obnovit mytické časy, kdy mistři a dělníci pracovali bok po boku jako přátelé. Možná si také vzpomněli na krachy drobných tiskáren, k nimž v této době docházelo. Proto se rozhodli zmasakrovat kočky.

Ale proč kočky? A proč bylo jejich pobíjení takovou zábavou? Tyto otázky nás odvádějí od raně novověkých sociálních vztahů do mnohem nejasnějšího světa lidových obřadů a symbolů.

* * *

Folkloristé historikům ukázali, že v raném novověku kalendářní rok rytmicky členily cyklicky se opakující obřady.¹⁴⁾ Nejvýznamnějšími z nich byly masopust a půst, tedy doba nevázanosti následovaná dobou odříkání. V čase masopustu lidé opouštěli běžná pravidla chování a obřadně, prostopázně narušovali nebo zcela převraceli společenský řád. Masopust byl zvláště vítaným obdobím pro mladé muže, zejména učně sdružené do „opatství“, jimž předsedali nepraví opati nebo králové. Společně členové těchto sdružení v průvodech a za doprovodu bušení do hrnců a jiných „hudebních“ produkcí předváděli frašky (*charivari*) zesměšňující podváděné manžely nebo muže, kteří bili své manželky, nerovné sňatky mladých žen a starců či kohokoli, kdo přestupoval nepsaná společenská pravidla. Masopust byl časem bujnosti, sexu a výtržností. V této době si mladí lidé ujasňovali sociální hranice tím, že je

na krátkou dobu překračovali, aby se poté vrátili do světa řádu, podřízenosti a postní vážnosti. Vše vyvrcholilo o masopustním úterý (*Mardi Gras*), kdy byl veřejně souzen a popraven panák ze slámy – Král masopustu neboli *Caramantran*. A v masopustních průvodech a fraškách hrály v některých regionech důležitou roli kočky. V Burgundsku tvořilo mňoukání týraných koček součást „hudebního“ doprovodu při posměšných procesích. Pod okny vysmívaného paroháče nebo jiné oběti karnevalového veselí si posměváčci předávali z ruky do ruky kočku a trhali jí srst, takže žalostně skučela. Říkalo se tomu „dělat kočičinu“ (*faire ke chat*). Němci používali pro masopustní frašky výraz *Katzenmusik*, „kočičí hudba“, jenž byl zjevně také odvozen od mučení zvířat v jejich průběhu.¹⁵⁾

Kočky se také objevovaly v obřadech spojovaných se sv. Janem Křtitelem a pořádaných kolem 24. června, tedy o letním slunovratu. Lidé v tento den zapalovali velké hranice, skákali přes oheň, tančili kolem a házeli do něj předměty, o nichž věřili, že mají magickou moc a po následující rok od nich odvrátí nepřízeň osudu a zajistí jim štěstí. Oblíbené byly právě kočky, ať už zavázané do pytlů, zavěšené na provaze nebo přivázané ke kúlům. Pařížané nejraději upalovali kočky nacpané do pytlů, zatímco v Saint Chamondu bylo oblíbenější zábavou zapalit kočku zaživa a vypustit ji do ulic. V některých částech Burgundsku a Lotrinska se tančilo kolem jakési májky s přivázanou kočkou. V Metách bylo v košíku postaveném na vrcholu hranice upáleno rovných dvanáct koček. Obřad se ve městě prováděl s velkou pompou až do roku 1765, kdy byl úředně zakázán. Městští hodnostáři v průvodu přicházeli na Place du Grand-Saulcy, slavnostně podpálili hranici a vojáci z místní posádky vypálili salvu do vzduchu, zatímco ječící kočky mizely v plamenech. Přestože se tedy podrobnosti místo od místa lišily, základ zůstával stejný: slavnostní hranice (*feu de joie*), kočky a ovzduší nevázanosti a ničení.¹⁶⁾

Vedle těchto hlavních slavností, na nichž se podílely celé komunity, měl každý řemeslnický cech své zvláštní obřady. Tiskaři pořádali procesí a hostiny k počtě svého patrona, sv. Jana Evangelisty, jednak v jeho svátek (27. prosince), jednak ve výroční den jeho umučení, tedy 6. května, kdy byla pořádána slavnost *Saint Jean Porte Latine*. V 18. století již mistři vyloučili tovaryše z členství v bratrstvech uctívajících tohoto světce, ale tovaryši si organizovali obřady vlastní a sdružovali se po svém.¹⁷⁾ O svátku sv. Martina pořádali posměšný soudní proces následovaný

hostinou. Contat vysvětlil, že tovaryšská sdružení byla „republikami“, které se spravovaly samy na základě vlastních řádů. Pokud je nějaký člen porušil, předák, což byl také tovaryš, ne některý z mistrů, zaznamenal provinění do knihy spolu s výší pokuty. Svička zanechaná bez dozoru, pět *sous*; hádka, pět *livrů*; poškození dobrého jména sdružení, tři *livry* atd. V den sv. Martina předák pokuty hlasitě vyhlásil a vybral příslušné obnosy. Dělníci někdy hájili svou věc před fraškovitým „tribunálem“ složeným ze „starších“, ale nakonec stejně museli zaplatit za doprovodu obvyklého mečení, řinkotu nástrojů a bouřlivého smíchu. Z pokuty se pak uhradila hostina v oblíbené hospodě, kde nevázaná zábava pokračovala dlouho do noci.¹⁸⁾

Výběr poplatků a pocit vzájemnosti byly příznačné i pro další slavnosti pořádané tiskařskými tovaryši. Zvláštní poplatek a zvláštní hostina vítaly vstup nového dělníka do tiskárny (*bienvenue*), jeho odchod (*conduite*), a dokonce i jeho sňatek (*droit de chevet*). Ale zvláště významnou příležitostí bylo začleňování učně do řad tovaryšů. Contat popsal čtyři etapy tohoto procesu, přičemž nejdůležitější byl první, tzv. „oblečení zástěry“, a poslední, Jeromovo uznání za plnoprávného tovaryše, *compagnon*.

Oblečení zástěry (*la prise de tablier*) se odehrálo krátce po Jeromově příchodu do dílny. Musel do společné pokladny zaplatit šest *livrů*, ekvivalent třídní mzdy řadového tovaryše. Pak se celé osazenstvo dílny vydalo do oblíbené hospody Le Panier Fleury na rue de la Huchette. Poslůčci se vydali do ulic a vrátili se s náručemi chleba a masa. Během nákupu obchodníky v okolí poučili, které kusy z výseku jsou hodny hostiny tiskařů a které si mají nechat pro ševce. Ve vyhrazené místnosti v patře hospody se tovaryši v tichosti, se sklenicemi v rukou shromáždili kolem Jeroma. Předákův zástupce se zástěrou ruce k němu pokročil a za ním šli i dva „starší“, zastupující dva „stavy“ každé tiskařské dílny, tedy *casse* (sazárnu) a *presse* (tiskárnu). Podali novou zástěru z pevného lněného plátna předákovi a ten vzal Jeroma za ruku a dovedl jej do středu místnosti, zatímco jeho zástupce a starší zůstali v pozadí. Předák proslul krátký proslov, přehodil zástěru Jeromovi přes hlavu a zavázal mu tkanice na zádech, zatímco všichni ostatní si přípili na jeho zdraví. Jeroma pak usadili do čela stolu mezi hodnostáře. Ostatní se hnali na svá místa a vrhli se na hostinu. Hltali, zavdávali si a volali po dalším jídle. Teprve když zahnali svůj gargantuovský hlad, dali se do řeči – a Contat nám jejich rozhovory zprostředkoval. „Není-liž pravda,“ volal jeden,

že se tiskaři vyznají? Kdyby nám sem strčili celého pečeného skopce, toho největšího, nezůstaly by po něm než obrané kosti.‘ [...] Nerozprávěli o teologii nebo filozofii a tím spíš o politice. Každý z nich mluvil o své práci: jeden vás poučoval o *casse*, druhý o *presse*, tento o rámech lisů a tamten o tiskařské černi. Všichni mluvili najednou, ať už je někdo poslouchal nebo ne.“

Nad ránem, po hodinách strávených hody a hulákáním, se dělníci rozešli, znavení, ale stále velmi obřadní. „*Bonsoir, Monsieur notre prete* (dobrou noc, pane předáku).“ „*Bonsoir, Messieurs les compositeurs* (dobrou noc, páni sazeči).“ „*Bonsoir, Messieurs les imprimeurs* (dobrou noc, páni tiskaři).“ „*Bonsoir, Jerome*.“ V následující pasáži se vysvětluje, že Jerome musel snášet oslovování křesťním jménem až do chvíle, kdy byl přijat mezi tovaryše.¹⁹⁾

K tomu došlo o čtyři roky později, po dvou méně důležitých obřadech (*admission à l'ouvrage* a *admission à la banque*, tedy přijetí k dílu a přijetí na lavici) a po mnohém týrání ze strany tovaryšů. Nejhorší nebylo to, že se muži v dílně Jeromovi posmívali pro jeho neznalost, posílali ho na nesmyslné pochůzky, tropili si z něj tisíceré šprýmy a přidělovali mu nejodpornější práce. Ale především ho odmítali cokoli naučit. Nepřáli si, aby do již tak příliš početných řad tovaryšů vstoupil někdo nový, takže Jerome se musel přičinit, aby vše potřebné o řemesle pochytil sám. Práce, jídlo, hrozná ubytování, nedostatek spánku, to vše by jistě mohlo dohnat mladého chlapce k šílenství, nebo ho alespoň vypudit z dílny. Ale vlastně to byly zcela běžné trampoty a ani čtenáři Contatova životopisu je patrně nebrali příliš vážně. Contat sám vyjmenovává Jeromovy strasti velmi zlehka, takže jeho líčení připomíná dobový komický žánr kramářských tisků, *misère des apprentis*.²⁰⁾ Tyto zveličené, fraškovité popisy utrpění učňů, ať již rýmované nebo v próze, bavily příslušníky řemeslnické obce právě tím, že jim připomínaly, čím všichni prošli, ale co již bylo minulostí. Učednictví bylo přechodnou dobou, mezidobím na cestě od dětství do dospělosti. Mladík si musel odtrpět své, aby mohl splatit své dluhy – neboť tiskaři vyžadovali skutečný plat, tzv. *buenvenus* nebo *quatre heures*, vedle toho, že učedníky využívali a šikanovali – ve chvíli, kdy byl přijat za plnoprávného člena cechu. Až do té doby se nacházel v přechodném, liminálním stadiu. O přesně podobě norem dospělého světa se přesvědčoval výtržnostmi, v tiskařském slangu nazývanými *copies* a *joberies*, které jeho nadřazení do určité míry tolerovali. Předpokládali, že mládí se musí vybouřit a až poté se usadí. Teprve postupem

mezi tovaryše přijímal učeň za své nepsané zásady svého řemesla a získával novou identitu, často symbolizovanou i změnou jména.²¹⁾

Jerome se stal tovaryšem, poté co prošel závěrečným obřadem, *compagnonnage*. Jeho průběh se shodoval s předchozími. Hodovalo se a pilo, zasvěcovaný zaplatil příslušný obnos a ostatní tovaryši přispěli svou *reconnaissance*. Ale v tomto případě Contat pokládal za důležité shrnout obsah předákova proslovu: „Nováčkovi se dostane poučení. Dozví se, že nikdy nesmí zradit své spolupracovníky a pracovat pod cenou. Pokud dělník odmítne nabídku mzdy a dílnu opustí, nikdo za tuto práci nesmí přijmout mzdu nižší. Toto jsou zákony dělníků. Dále je nabádán ke spolehlivosti a poctivosti. Dělník, který zradí ostatní, když tisknou něco zakázaného (texty zvané *marron*, tedy „kaštany“), musí být bez milosti vyhnán z dílny. Dělníci pak listy zaslány do všech tiskáren v Paříži a na venkově oznámí jeho provinění. [...] Mimo toto je dovoleno vše: hojné pití je známkou dobrého charakteru, pozornost vůči ženám a rozmařilost zase znakem mladické síly, i hojné dluhy prokazují lživost a nevíra zase upřímnost. Je to svobodná a republikánská půda, na níž je dovoleno cokoli. Žij, jak se ti líbí, ale bez pokrytectví.“²²⁾

Pokrytectví je naproti tomu hlavním rysem mistra, pověřivého zabeďněnce. Jeho svět je oddělen od světa tovaryšů a vládne mu farizejská měšťanská morálka. Dělníci vytvářeli svou „republiku“ v opozici k okolnímu světu a negativně se vymezovali i vůči jiným řemeslům – vůči ševcům, pro něž byly masové odřezky až příliš dobré, i vůči zedníkům a tesařům, s nimiž se vždy ochotně servali, pokud se kterýkoli z obou tiskařských „stavů“ (*casse* a *presse*) s nimi v neděli setkal v některém z oblíbených hostinců za hradbami Paříže. Když byl „povýšen“, přijal Jerome za své tyto zásady. Ztotožnil se s příslušníky cechu a jako plnoprávný tiskařský tovaryš přijal nové jméno. Prodělal přechodový rituál – ve skutečném, antropologickém smyslu – a napříště jej oslovovali *Monsieur*.²³⁾

* * *

To tedy byly obřady. Ale co kočky? Je třeba hned na úvod zdůraznit, že na kočičkách něco je, cosi záhadného a fascinujícího, a to již od dob starého Egypta. V kočičích očích jiskří inteligence ne nepodobná lidské. Kočičí vrískot si lze v noci snadno splést s výkřikem vzešlým z hluboko skryté zvířecí podstaty člověka. Kočky podněcovaly básníky, jako byl Baudelaire, a malíře, jako byl Manet, kteří hledali lidskost ve zvířatech a zvířecnost v lidech – a zejména v ženách.²⁴⁾

Tato rozporuplná podstata vede k tomu, že určitým zvířatům – kočkám stejně jako třeba prasatům, psům nebo kasuárům – se v některých kulturách připisuje magická síla související s tabu. Právě proto podle Mary Douglasové židé nejedí prasata a Angličané podle Edmunda Leache spíše urážejí svého bližního slovy „čubčí synu“ než „kravský synu“.25) Některá zvířata se prostě hodí k nadávkám, zatímco jiná se „hodí k přemýšlení“, jak prohlásil Lévi-Strauss. A já bych dodal, že ještě jiná – a zejména kočky – se hodí pro obřady. Mají rituální hodnotu. V posměšném průvodu nemůžete vést krávu. Potřebujete kočku, abyste mohli *faire le chat*, abyste mohli uspořádat *Katzenmusik*.

Týrání zvířat, a především koček, bylo v raně novověké Evropě velmi oblíbené. Stačí se jen podívat na Hogarthovy *Fáze krutosti*. Jakmile se o toto téma začnete zajímat, všude kolem sebe uvidíte mučení zvířat. Zabíjení koček se objevuje v literatuře, od *Dona Quijota*, jenž se odehrává ve Španělsku na počátku 17. století, po *Germinal* ve Francii na sklonku 19. století.26) Nejsou to, jak by se mohlo zdát, ojedinělé výlevy sadistické fantazie několika podivínských autorů. Krutost ke zvířatům odkazuje na hluboce zakořeněný vliv lidové kultury, jak Michail Bachtin ukázal ve své studii o Rabelaisovi.27) Potvrzují to velmi rozmanité etnografické zdroje. V Semuru například během svátku zvaného *dimanche des brandons* děti uvazovaly kočky na klacky a opékaly je nad ohněm. V Aix-en-Provence byla zase součástí oslav Božího těla tzv. kočičí hra (*jeu du chat*). Děti vyhazovaly kočky vysoko do výše, takže se při pádu roztrhly na kusy. Mezi francouzskými rčeními najdeme i tato: „trpělivý jako kočka, které trhají drápy“, nebo „trpělivý jako kočka, které pálí drápy“. Angličané byli stejně krutí. V Londýně v době nástupu reformace dav protestantů oholil kočku, aby vypadala jako katolický kněz. „Oblékli ji do napodobeniny ornátu a pověsili na šibenici na Cheapside.“28) Jistě by bylo možné vyjmenovat další příklady, ale to nejdůležitější je zřejmé: rituální zabíjení koček nebylo ničím neobvyklým. Naopak, když Jerome a dělníci z jeho dílny oběsili všechny kočky z rue Saint-Séverin, reagovali tím na všeobecně rozšířené představy, vzešlé z jejich kultury. Ale jaký význam tato kultura přisuzovala kočkám?

Abychom na tuto otázku mohli odpovědět, je třeba se prokousat horou pohádek, pověr, přísloví a lidového léčitelství. Zdroje jsou bohaté, rozmanité a početné, ale velmi obtížně uchopitelné. Přestože mnohé z nich pocházejí už ze středověku, lze je jen stěží přesně datovat. Většinu z nich shromáždili folkloristé na konci 19. a počátkem 20. století,

kdy robustní folklorní žánry dosud odolávaly vlivu tištěného slova. Ale tyto zdroje neumožňují ověřit si, zda ten nebo onen zvyk existoval v pařížských tiskárnách 18. století. Jisté je jen to, že tiskaři žili a dýchali v atmosféře tradičních, všepromikajících představ a pověr. Nebyly všude stejné – Francie zůstávala až do konce 19. století spíše mozaikou regionů (*pays*) než sjednoceným národem – ale všude najdeme společné motivy. Ty nejvíce rozšířené se vztahovaly právě ke kočkám. Francouzi v raném novověku spojovaly s kočkami mnohem více symbolů než se všemi ostatními zvířaty a využívali je velmi rozmanitými způsoby, které pro účely další analýzy můžeme rozdělit do několika skupin, a to bez ohledu na regionální zvláštnosti.

Kočky především úzce souvisely s čarodějnictvím. V podstatě kdekoli ve Francii se ten, komu kočka v noci přeběhla přes cestu, musel obávat setkání s ďáblem nebo s některým z jeho poslušů nebo s čarodějnicí na nějaké nekalé výpravě. Bílé kočky byly stejně nebezpečné jako černé, a to ve dne i v noci. Typická příhoda se odehrála v Bigorre. Venkovská žena tam v polích objevila pěknou bílou domácí kočku, jak si volně pobíhá. Odnesla ji v zástěře zpátky do vesnice, a když šla kolem domu ženy obecně podezříváné z čarodějnictví, kočka vyskočila se slovy „*Merci, Jeanno*“.²⁹⁾ Čarodějnice se proměňovaly v kočky, aby mohly snáze uškodit svým obětem. Někdy, zejména o masopustním úterý, se shromažďovaly a odlétaly na odporný sabat. Výskaly, hádaly se a odporně souložily pod dohledem ďábla v podobě obrovského kocoura. Před kočičím kouzlem bylo možné se ochránit prověřeným způsobem: zmrzačit ji. Useknout jí ocas, uříznout uši, rozdrtit jí jednu pracku, posekat nebo popálit kůži, to vše lámalo zlovolnou moc kočky. Zmrzačená kočka se nemohla vydat na sabat ani se toulat po kraji a čarovat. Rolníci často přetáhli klackem kočku, pokud jim v noci přeběhla přes cestu – a ráno se na tělech žen podezříváných z čarodějnictví objevily stopy po ranách, alespoň se to tak ve vesnicích říkalo. Vesničané si také vyprávěli, že sedláci našli na seníku kočky a přeráželi jim nohy, aby ochránili dobytek. I v takových případech se zlomeniny projevíly u podezřelých žen.

Ale kočky měly tajemné schopnosti i bez ohledu na svou spojitost s čarodějnicemi a ďáblem. V Anjou mohly zabránit chlebu vykynout, pokud se v nestřežené chvíli protáhly do pekárny. V Bretani překazily rybářům lov, když jim přeběhly přes cestu. V Béarnu pohřbívali kočky zaživa na polích, aby uchránili úrodu od plevelu. Kočky obohacovaly i jiné složky lidového léčitelství, než byly čarodějnické dryáky. Pokud

měl někdo těžký pád, pomohlo mu vysát krev z čerstvě odseknutého kočičího ocasu. Proti zápalu plíc pomáhala krev z kočičího ucha v červeném víně. Při břišní kolice se zase do vína rozpouštěly kočičí výkaly. V Bretani se dokonce lidé mohli stát neviditelnými, pokud snědli mozek čerstvě zabitě kočky – ale musel být ještě horký.

Kočí moc byla zvláště silná v domácnosti, a to zejména ve vztahu k pánovi nebo paní domu. Pohádky jako „Kocour v botách“ zdůrazňovaly úzkou vazbu mezi pánem a kočkou, stejně jako pověry – například zvyk vázat černou stužku kolem krku kočky, jejíž paní zemřela. Zabít kočku znamenalo seslat neštěstí na jejího pána a celý dům. Pokud kočka opustila dům nebo přestala navštěvovat lůžko nemocného pána či paní, věštilo to brzkou smrt. Ale kočka, polehávající na posteli nemocného, mohla být i ďáblem, čekajícím až bude moci odnést duši zesnulého do pekla. V příběhu, který se odehrává v Quintinu v 16. století, mladá dívka zaprodá duši ďáblu výměnou za krásné šaty. Když pak zemře, nemohou hrobaři zvednout její rakev, ať se namáhají sebevíc; nakonec nadzvednou víko a z rakve vyrazí černá kočka. Kočky mohly v domě škodit, například zadusit malé děti. Rozuměly klepům a roznášely je mimo domácnost. Ale jejich zlovolnou moc bylo možné namířit správným směrem, pokud člověk věděl, jak na to, například jim namastil drápy máslem nebo jim ublížil, když k němu poprvé přišly. Při stavbě nového domu Francouzi pro jeho ochranu zazdívali do základů živé kočky – tento rituál musel být velmi starý, neboť kočičí kostry byly nalezeny i v základech středověkých budov.

A konečně kočky ovlivňovaly i nejméně intimnější sféru rodinného života: sex. *Le chat, la chatte, le minet* označují ve francouzštině stejnou část ženského těla jako anglické slovo *pussy*; obscenní význam si tyto výrazy udržely po mnoho staletí.³⁰⁾ Francouzský folklor často využívá motiv kočky pro sexuální metafory. Už v 15. století se vědělo, že mazlit se s kočkou před očima vyvolené ženy zvyšuje naději na úspěch. Přísloví říká: „Kdo se stará o své kočky, získá dobrou ženu.“ Tedy ten, kdo miluje kočky, miluje také ženy, a naopak: „Jak má rád svou kočku, tak má rád svou ženu,“ varuje jiné přísloví. Pokud se muž o manželku nestaral, říkalo se o něm: „Mrská jiné kočky.“ Vdavekchtivým dívkám se nedoporučovalo šlapat kočkám na ocas. To mohlo svatbu oddálit o celý rok – nebo v Quimperu o sedm let či v některých částech údolí Loiry o tolik let, kolikrát kočka zamňoukala. Ale všude ve Francii kočky odkazovaly na plodnost a ženskou sexualitu. O dívkách se běžně říkalo, že jsou „zamilované

jako kočky“; pokud otěhotněly, „nechaly kočku přijít k sýru“. I požívání kočičího masa mohlo přivodit těhotenství. Ale v několika pohádkách dívky, které snědly kočičí maso, porodily kočata. V horní Bretani kočky mohly vyléčit nemocné jabloně, takže znovu nesly zdravé plody, pokud byly pod nimi zahrabány patřičným způsobem.

Od ženské sexuality je jen krůček k podváděnému manželovi. Kočí vířskání na střechách mohlo být ozvukem ďábelských orgií, ale mohli to být také kocouři nebo mladí hejsci, kteří si navzájem vyměňovali urážky a bojovali o své partnerky. „Reno! Françoisi! „Où allez-vous? – Voir la femme à vous. – Voir la femme à moi! Rouah!“ – „Kam jdete? – Navštívit vaši ženu. – Navštívit moji ženu! Ha!“ Pak na sebe skočí a sabat končí masakrem. Dialog se samozřejmě přizpůsoboval představivosti posluchačů a možnostem konkrétních dialektů, ale obvykle zdůrazňoval výbojnou sexualitu.³¹⁾ „V noci jsou všechny kočky šedé,“ říká přísloví; poznámka z folklorní sbírky z 18. století tuto sexuální narážku vysvětluje: „To má znamenat, že v noci jsou všechny ženy dost pěkné.“³²⁾ Dost pěkné na co? Svádění, znásilnění, vražda, to vše viselo ve vzduchu, když se kočičí vířskání neslo nocí raně novověké Francie. Kočí mňoukání bylo poznávacím znamením účastníků *Katzenmusik*, posměšného vířskání pod oknem podváděného manžela o masopustním úterý, tedy v den, kdy kočky s oblibou slavily svůj sabat.

Čarodějnictví, orgie, nevěra, fraška a maškary – lidé starého režimu často slyšeli kočičí naříkání. Co doopravdy slyšeli obyvatelé rue Saint-Séverin, nikdy nezjistíme. Jisté ale je, že ve francouzském folkloru byla symbolika kočky velmi důležitá. Byla natolik bohatá, stará a rozšířená, aby snadno pronikla i do tiskařské dílny. Abychom ale mohli zjistit, zda tiskaři skutečně využívali symbolické a obřadní prvky, které měli k dispozici, je třeba se znovu podívat na Contatův text.

* * *

Zde je téma čarodějnictví zřetelné od samého počátku. Jerome a Léveillé nemohou spát, protože „jakési ďábelské kočky slaví svůj čarodějnický sabat celou noc“.³³⁾ Jakmile Léveillé připojí své vlastní mňoukání ke všeobecnému hluku, „je celá čtvrt vzhůru. Šíří se pověsti, že je v tom čarodějnictví a že kočky musí jednat z příkazu nějakého čarokněžníka.“ Pán s paní nejprve chtějí zavolat kněze, aby místo prozkoumal. Nakonec se však rozhodnou uspořádat místo vymítání hon na kočky, tedy přikloní se k tradičnímu opatření proti čarodějnictví: mrzačení. Mistr, pověřený,

kněžím oddaný hlupák, vezme celou záležitost vážně. Pro učedníky je to jen žert. Zejména Léveillé sehraje roli šprýmaře, posměšného „čaroděje“, jenž uspořádá falešný „sabat“, jak celou věc pojmenuje Jerome. Učedníci tak nejen využili mistrovy pověrečnosti, aby si z něj ztropili šprým, ale také svůj kousek obrátili proti mistrově. Tím, že zabili její oblíbenou *grise*, ji zároveň obvinili z čarodějnictví. Dvojitý šprým musel pochopit každý, kdo byl obeznámen se symbolikou tradičních gest.

Další rozměr této zábavě dodávalo téma masopustních posměšků (*charivari*). Přestože text v tomto směru není zcela otevřený, objevují se v něm narážky na to, že mistrová měla plotky se svým zpovědníkem, „necudným mladíkem“, který se učil z paměti klasickým pornografickým dílům – Aretinovi a *L'Academie des dames* – a citoval je své milence, zatímco její manžel se zabíral svými oblíbenými tématy, tedy penězi a náboženstvím. Během rodinné večeře se kněz nechal slyšet, že je „svědectvím důvtipu nasadit manželovi parohy“ a že „nevěra není přečinem“. Později strávil s mistrovou ženou noc na venkově. To přesně odpovídá obvyklému trojúhelníku tiskařských dílen: věkem sešlý manžel, manželka v nejlepších letech a její mladistvý milenec.³⁴⁾ Manžel hraje typickou komickou roli, roli paroháče. Vzpouira dělníků se tedy odehrává ve formě frašky (*charivari*). Učedníci jsou duší této frašky, pohybují se v okrajovém území, v jehož rámci si nováčci mohou tropit šprýmy ze svých nadřazených, a tovaryši jejich hru odměňují tradičním aplausem – rámusivou „hudbou“. Bouřlivá, slavnostní atmosféra podkresluje celý příběh, který Contat popisuje jako „slavnost“ (*fête*): „Léveillé a jeho přítel Jerome slavnosti předsedají.“ Zní to, jako by byli králi masopustu a jako by jejich lov na kočky tvořil součást bezuzdného veselí masopustního úterý nebo slavnosti k počtě svatého Jana Křtitele.

A tak jako masopustní úterý, také masopust tiskařů završily posměšný soud a poprava. Tiskařům jistě musel připadat takový fraškovitý „legalismus“ zcela přirozený, vždyť sami každým rokem o svátku sv. Martina symbolicky soudili i své mistry a trestali je kozím mečením. Otevřeně se jim postavit nesměli, to by znamenalo porušit pravidlo podřízenosti a nechat se propustit. (Všechny prameny včetně dokumentů Typografické společnosti z Neuchâtelu ukazují, že mistří často propouštěli drzé a neposlušné dělníky. Ostatně i Léveillé byl později vyhozen pro další žertík, jímž si vzal na mušku mistra, tentokrát již neskrývaně.) Proto dělníci soudili své pány v nepřítomnosti, s využitím symbolů, které byly dostatečně zřetelné a přitom neopravňovaly k potrestání.

Soudili a věšeli kočky. Bylo by příliš, kdyby pověsili oblíbenou *grise* před očima svého pána, poté co jim bylo výslovně přikázáno, aby ji ušetřili. Přesto se oblíbené domácí zvířátko stalo jejich první obětí, a tím byl symbolicky poškozen celý dům, v souladu s tradiční moudrostí o kočkách a jejich moci. Když je mistrová obvinila, že zabili *grise*, odpověděli s předstíranou pokorou, že „jejich úcta k domu jejich pána je taková, že by něco takového nikdy nedopustili“. Tím, že kočky popravili za doprovodu takto složitých obřadů, odsoudili celý dům a obvinili svého mistra – z toho, že své učedníky přetěžuje prací a nedostatečně krmí, že žije v přepychu, zatímco jeho tovaryši pracují, že se neobjevuje v tiskárně a zaměstnává v ní nekvalifikované *alloués*, místo aby pracoval a jedl se svými muži, jak prý to mistři dělali před jednou nebo dvěma generacemi, nebo v dobách dávné „republiky“, v samých počátcích tiskařského řemesla. Mistrova vina přechází na celý dům a na celý systém. Tím, že soudili, zpovídali a věšeli polomrtvé, ztýrané kočky, se dělníci možná vysmívali celému právnímu a společenskému řádu.

Jistě se cítili ponížováni a nahromadilo se v nich dost zloby na to, aby se zvrhla v zabíjäcké orgie. O půlstoletí později se pařížští řemeslníci vzbouřili podobným způsobem a bezuzdné vraždění střídali s improvizovanými lidovými soudy.³⁵⁾ Jistě by bylo absurdní chápat masakr koček v rue Saint-Séverin jako přípravu na zářijové masakry na počátku Francouzské revoluce, ale tyto dřívější výbuchy násilí ukazují, že se lidové vrstvy skutečně bouřily, přestože zatím především v symbolické rovině.

Kočky mohly symbolizovat sex stejně jako násilí, a tato kombinace byla vynikajícím východiskem pro útok na mistrovou. Vyprávění ji identifikuje s její oblíbenou kočkou, ona sama je *la grise, la chatte favorite*. Tím, že kočku zabili, chlapci zaútočili proti paní: „Byla to vražda a ta musí zůstat utajena.“ A také mistrová zareagovala, jako by byla napadena sama. „Vzali jí kočku, jaké není rovno; kočku, kterou milovala k zbláznění.“ Text ženu popisuje jako necudnou a „vášnivě milující kočky“, jako kdyby sama byla hárající kočkou ve víru divokého kočičího sabatu, vřískání, zabíjení a znásilňování. Otevřená narážka na znásilnění by byla v písemnictví 18. století nepřijatelná. A symboly působí, jen pokud zůstanou zastřené – dostatečně nejasné, aby zmátly pána, a přitom tak zřetelné, aby je paní okamžitě pochopila. Ale Contat je velmi otevřený. Když mistrová spatří popravené kočky, vykřikne hrůzou; pak jí křik zadržne vědomí ztráty milované *grise*. Dělníci ji posměšně ujišťují o své úctě. Pak přichází mistr. „Ach! Ti ničemové, říká.

„Místo práce zabíjejí kočky.“ Paní říká pánovi: „Tihle bezbožníci nemůžou zabít pána, a proto zabili mou kočku.“ [...] Zdá se jí, že by všechna krev dělníků nesplatila tak strašlivou pohanu.“

Byl to symbolický útok. Dvě století jej dělí od posměšných popěvků dnešních školáků o „podvazcích tvý mámy“. Ale je účinnější a obscennější. Tím, že zabili oblíbeného mazlíčka své paní, ji dělníci symbolicky zneuctili. Zároveň zaútočili i na svého pána. Manželka byla jeho nejcennějším majetkem, stejně jako kočka byla vlastnictvím mistrové. Zabitím kočky tak přišla vniveč cenná část mistrova majetku a viníci zůstali nepotrestáni. To bylo to nejlepší. Symbolika tohoto útoku dělníkům úplně stačila. Mistra rozzlobila zanedbaná práce, ale jeho žena, méně omezená, mu otevřeně naznačila, že ji dělníci zneuctili a že by je nejraději zabila. Oba manželé pak opouštějí scénu, pohanění a porážení. „Pán a paní odcházejí a nechávají dělníky o samotě. Tiskaři třeští radostí. Jak báječný námět k smíchu, jaká *belle copie*! Budou se smát ještě dlouho.“

Byl to rabelaisovský smích. Text zdůrazňuje, jak je smích důležitý. „Tiskaři vědí, jak se smát; to je jejich jediné zaměstnání.“ Michail Bachtin ukázal, jak Rabelaisův smích otevírá cestu k jednomu proudu lidové kultury, v němž se posměšná vzpoura může změnit ve vzpouru skutečnou, ke karnevalové kultuře sexuality a svádění, která někdy revoluční nálady ukrývá do symbolů a metafor, ale jindy je nechává přerůst ve všeobecné povstání, tak jako v roce 1789. Otázkou však zůstává, co přesně bylo směšného na masakru koček. Není snazší cesty, jak zkazit vtip, než ho začít rozebírat nebo rozsáhle komentovat. Tento vtip však volá po vysvětlení – ne proto, že ukazuje, jak silně řemeslníci nenáviděli své mistry (to platí pro všechna dějinná období, přestože historikové studující 18. století se touto skutečností zabývali jen málo), ale protože ukazuje, jak dělníci sami vnímali své zkušenosti a jak pracovali s tématy ze své vlastní kultury.

* * *

Jediný popis masakru koček, jenž máme k dispozici, sepsal dlouho po události Nicolas Contat. To on vybral detaily, seřadil události a sestavil vyprávění na základě toho, co sám pokládal za důležité. Ale jeho vnímání konkrétních detailů bylo ovlivněno jeho kulturou. Nasával ji stejně přirozeně jako vzduch kolem sebe. A to, co popsal, byl výstup, který sehrál se svými společníky. Subjektivní stránky tohoto písemného

zpracování nemohou narušit jeho kolektivní východiska, přestože písemná verze jistě nezahrnuje vše, co se událo. Dělníci sehráli jakousi variaci na lidové divadlo. Obsahovala pantomimu, rámusivou „hudbu“ a dramatické „divadlo násilí“, jehož improvizovaným jevištěm byla dílna, ulice a hřebeny střech. Byla to hra ve hře, neboť Léveillé celou frašku několikrát přebral ve formě *copies* pro pracovníky dílny. A samotný masakr byl parodií na jiné obřady, na posměšné soudní procesy a masopustní průvody. Contat tak psal o frašce z frašky a při četbě jeho textu musíme mít na paměti, že se kulturní formy při přechodu mezi jednotlivými žánry a obdobími mohou měnit.

I s ohledem na to se zdá být jisté, že dělníkům připadal masakr směšný, neboť jim nakrátko umožnil získat převahu nad pány. Tím, že jej vyprovokovali napodobeným mňoukáním, přiměli mistra, aby masakr posvětil svou autoritou, a pak jej v průběhu masakru symbolicky soudili za špatné vedení dílny. Zároveň se pro ně masakr stal honem na čarodějnice, záminkou pro zabití mazlíčka mistrovvy ženy a možností obvinít samu mistrovou z čarodějnictví. A konečně byl masakr masopustním *charivari*, urážejícím sexualitu mistrové a obviňujícím mistra, že je paroháč. *Bourgeois* pak celý žert završil navýsost uspokojivým způsobem. Nejenže se stal obětí toho, co sám svým příkazem uvedl v pohyb, ale nepochopil ani, jak hrubě byl uražen. Muži symbolicky ponížili jeho ženu v nejintimnější sféře, ale on si toho nevšiml. Byl příliš zbedněný, typický paroháč. Tiskaři ho zesměšlili v nádherném boccacciovském stylu a vyvázli bez trestu.

Žert vyšel tak báječně jen proto, že dělníci dokonale rozehráli repertoár obřadů a symbolů. Kočky jim dokonale posloužily. Když malé *grise* přerazili páteř, nepřímou vyspílali mistrově ženě do čarodějnic a děvek a z mistra udělali paroháče a hlupáka. Byl to metonymický útok v podobě gest, nikoli slov, a zasáhl přesně cíl, neboť kočky byly slabým místem měšťanské domácnosti. Dělníkům byla péče o domácí mazlíčky tak vzdálená, jako bylo jejich pánům cizí trýznění zvířat. Kočky se ocitly v bezvýhodné situaci, v sevření obou světů.

Dělníci si také dokázali pohrát s obřady. Z honu na kočky udělali hon na čarodějnice, slavnost, *charivari*, posměšný proces a obscenní vtip. A pak vše znovu přebrali ve formě pantomimy. Když je práce znávil, proměnili dílnu v divadlo a sehráli *copies* – vlastní kopie, nikoli autorské. Divadlo sehrávané v dílně a rituální posměšky, to vše vycházelo z tradice jejich řemesla. Přestože tiskaři vyráběli knihy, nevyužívali pro

své sebevyjádření tištěného slova. Místo toho jim posloužila gesta, vycházející z kultury jejich řemesla, a jejich prostřednictvím psali svá poselství do vzduchu.

Z dnešního pohledu se tyto žertíky mohou zdát bezvýznamné, ale v 18. století s sebou nesly určité riziko. Nebezpečí však činilo žert zajímavějším, to platí i o jiných formách humoru, které si pohrávají s násilím a v nichž žert uklidňuje zjitřené vášně. Dělníci dovedli své žerty na pokraj skutečnosti, do momentu, kdy zabíjení koček hrozilo přerůst v otevřenou vzpouru. Pohrávali si s dvojsmysly, využívali symboly, které zakrývaly skutečný význam jejich jednání. Uráželi svého mistra, ale ne tak otevřeně, aby měl záminku je propustit. Tahali jej za nos a unikli bez trestu. Uspořádat takovou slavnost vyžadovalo značný důvtip. Je zřejmé, že dělníci dokázali manipulovat se symboly ve svém vlastním jazyce stejně, jako to básníci dokázali v tištěném slově.

Mez, kterou tyto žerty nesměly překročit, zároveň ohraničovala možnosti odporu pracujících tříd v době starého režimu. Tiskaři se především hlásili ke svému cechu a až poté ke své třídě. Přestože měli své spolky, dokázali zorganizovat stávkou a někdy si vynutit vyšší mzdy, zůstávali podřízeni svým mistrům. Ti muže najímali a propouštěli stejně snadno, jako objednávali papír, a zbavili se jich okamžitě, pokud u nich vycítili nedostatek úcty. Proto se až do nástupu proletarizace na konci 19. století většina protestů omezovala na symbolickou rovinu. *Copie*, podobně jako masopustní veselí, umožnila upustit páru, a také umožňovala zasmát se. Smích byl důležitou součástí rané řemeslnické kultury, přestože mu sociálněhistorické studie nevěnují pozornost, jakou by si zasloužil. Pokud pochopíme, jak dělníci v tiskařské dílně přede dvěma staletími žertovali, otevřeme si cestu k tomuto chybějícímu článku – ke smíchu, čistému smíchu, rozjařujícímu, bezuzdnému rabelaisovskému smíchu, spíše než k voltairovskému úšklebku, jemuž jsme tak přivykli.

PŘÍLOHA: CONTATOVO VYLÍČENÍ MASAKRU KOČEK

Následující líčení pochází ze vzpomínek Nicolase Contata, *Anecdotes typographiques où l'on voit la description des coutumes, moeurs et usages singuliers des compagnons imprimeurs*, (ed.) GILES BARBER, Oxford 1980, s. 51–53. Po dni naplněném vyčerpávající prací a po nechutném pokrmu se oba učňové uchýlí do své ložnice, temného a vlhkého přístěnku v koutě dvora. Příhoda je vyprávěna ve třetí osobě, z pohledu Jeroma:

Je tak unaven a tak zoufale touží po odpočinku, že se mu přístěnek zdá být palácem. Přinejmenším skončilo utrpení a pronásledování, jemuž je přes den vystaven, a on může odpočívat. Ale ne, nějaké ďábelské kočky slaví svůj čarodějnický sabat celou noc a tropí takový hluk, že jej připraví i o tu krátkou dobu odpočinku, kterou si mohou učňové dopřát, než časně ráno začnou tovaryši přicházet do práce a domáhat se vstupu nepřetržitým řinčením pekelného zvonce. To pak chlapi musí vyskočit a přeběhnout dvůr, třesouce se zimou ve svých nočních košilích, a otevřít jim vrata. Ti tovaryši nikdy nepřestanou. Ať děláte cokoli, vždycky je okrádáte o čas a oni s vámi vždy zacházejí jako s línými budížkníčky. Zavolají si Léveillého. Zapal oheň pod kotlem! Nanos čerstvou vodu! Jistě, takové práce mají vykonávat začínající učedníci, kteří ještě přespávají doma, ale ti přijdou až v šest nebo v sedm. Tak všichni pracují od časného rána – dělníci, učňové. Jen mistr a mistrová se těší ze sladkého spánku. To Jeroma a Léveillého velmi dopaluje. Rozhodnou se, že nebudou trpět sami. Chtějí mistra s mistrovou za společníky. Ale jak to zařídit?

Léveillé má neobyčejné nadání k napodobování hlasů a nejmenších gest všech kolem sebe. Je vynikajícím hercem; toto je tím skutečným povoláním, jemuž se naučil v tiskařské dílně. Dokáže také úžasně napodobovat hlasy psů a koček. Leze ze střechy na střechu, až dosáhne okapu blízko ložnice pána a paní. Odtamtud je zasype záplavou mňoukání. Pro něj je to snadné: je synem pokrývače a po střechách umí šplhat jako kočka.

Náš voják uspěl tak výtečně, že je celá čtvrť vzhůru. Šíří se pověsti, že je v tom čarodějnictví a že kočky musí jednat z příkazu nějakého čarokněžníka. Zavolají proto kněze, který je domácím přítelem a zpovědníkem paní. Nikdo nemůže spát.

Léveillé pořádá svůj sabat i následující noc a pak ještě další. Kdybyste ho neznali, také byste uvěřili, že je čarodějnice. Nakonec to pán s paní

už nemohou vydržet. „Nejlépe bude přikázat chlapcům, aby nás těch zlovolných zvířat zbavili,“ řeknou. Paní jim to přikáže, ale vyzývá je, aby nevystašili *la grise*. Tak se jmenuje její milovaná kočka.

Paní miluje kočky. Také mnozí mistři tiskaři byli takoví. Jeden z mistrů si jich držel pětadvacet. Nechal si namalovat jejich portréty a krmil je pečenou drůbeží.

Lov brzy propukne. Učedníci se rozhodli vzít to pěkně od podlahy a tovaryši se k nim přidali. Páni milují kočky, takže oni je samozřejmě nenávidí. Jeden muž se ozbrojí tyčí od lisu, druhý holí, další násadami košťat. Do vikýřů a do oken špižíren zavěsí pytle, aby pochytili kočky, které se pokusí zachránit skokem z okna. Honci jsou určeni a vše je dobře promyšleno. Léveillé a jeho přítel Jerome slavnosti předsedají, oba jsou ozbrojeni ocelovými tyčemi. Jako první musela jít *la grise*, panina kočka. Léveillé jí dal pěknou ránu přes záda a Jerome ji dorazil. Pak Léveillé nacpal zdechlinu do okapu, aby nebyli prozrazeni; byla to vražda a ta musí zůstat utajena. Muži šfíí po střeších dšs. Vyděšené kočky padají do nastražených pytlů. Některé zemřou na místě. Jiné jsou odsouzeny k smrti pověšením pro pobavení celé dílny.

Tiskaři vědí, jak se smát; to je jejich jediné zaměstnání.

Poprava za okamžik začne. Jmenují kata, oddíl stráže, dokonce i zpovědníka. Vynesou rozsudek.

Uprostřed toho všeho přichází mistrová. Jaké je její překvapení, když vidí krvavou popravu! Zaječí; pak se jí křik zadrhne v hrdle, protože má pocit, že vidí svou *grise*, a je si jistá, že její milované kočce schválně připravili takový osud. Ale to není ona, ujišťují ji muži; jejich úcta k domu jejich pána je taková, že by něco takového nikdy nedopustili.

Přichází mistr. „Ach! Tě ničemové,“ říká. „Místo práce zabíjejí kočky.“ Paní říká pánovi: „Tihle bezbožníci nemůžou zabít pána, a proto zabili mou kočku. Není nikde k nalezení. Volala jsem svou *grise* všude. Určitě ji pověsili.“ Zdá se jí, že by všechna krev dělníků nesplatila tak strašlivou pohanu. Ubohá *grise*, kočička bez pána!

Pán a paní odcházejí a nechávají dělníky o samotě. Tiskaři třeští radostí.

Jak báječný námět k smíchu, jaká *belle copie*! Budou se smát ještě dlouho. Léveillé bude hrát hlavní roli a scénu přehraje nejméně dvacetkrát. Bude napodobovat pána, paní, celou domácnost, všem se jim vysměje. Nikoho neušetří svého posměchu. Tiskaři nazývají ty, kdo v této zábavě vynikají, *jobeurs*, a fraškám říkají *joberie*.

Léveillému se dostane mnohého potlesku.

Je třeba zdůraznit, že všichni dělníci stojí společně proti pánům. Stačí, aby o nich někdo špatně promluvil, a celé shromáždění tiskařů jej bude chovat ve vážnosti. Léveillé je jedním z nich. Jako projev uznání za to, co dokázal, mu budou prominuty některé předešlé žertíky, které si ztropil z dělníků.